

NARRATIVITET OG KONSTRUKTION

En diskussion af *Psyke & Logos*, nr. 1, 1996.

Tema: NARRATIVITET

Michael May

Psyke & Logos har i de senere år markeret en vis fornyelse af dansk psykologi ved at introducere en række mere kulturelt og sprogligt orienterede emner, som tidligere ikke var i fokus for den akademiske psykologi. Den betydning som f.eks. strukturalismen havde for de humanistiske fag i 70'erne gik sporeløst hen over psykologien. Det gælder således interessen for »det narrative« og den »diskursive« konstitution af betydning. I det store og hele var studerende dengang henvist til at følge andre fag som filosofi, film- og litteraturvidenskab eller deltage i studiekredse, hvis de ville vide noget om sprogets og kulturens betydning for menneskers liv, tænken og handlinger hinsides socialpsykologien.

Således har vi nu, med en vis forsinkelse, en introduktion til narrativitet i psykologisk kontekst i form af *Psyke & Logos*' første temanummer i 1996. I introduktionen begrundes redaktionen aktualiteten af temaet med at vores verden i stigende grad præges af massemedier, der netop fortæller historier og hermed ikke blot »supplerer« men »usurperer den gammeldags erfaringsverden« (p. 5). Enhver der »følger med« i den linde strøm af TV-formidlede nyheder, talkshows og amerikanske serier forstår nok hvor redaktørerne vil hen, men noget bør alligevel genere læserne her. Det er som om vi lige skal forsikres om, at en form for naiv realisme alligevel kan opretholdes, selv om vi tager højde for begreber som det narrative og det diskursive: der eksisterer (eller har eksisteret) en erfaringsverden, der ikke var symbolsk og fortælle-mæssigt formidlet. Jeg fremhæver dette, fordi den »narrative vending« der indføres som en historisk »omvending« af forholdet mellem realitet og fiktion savner en radikal problematisering i dette nummer. Hvis det fiktives begreber ansues som en trussel for »realiteten« er vejen blokeret for en egentlig konstruktivisme.

Efter at de mere vidtgående teoretiske konsekvenser af diskursivitet og narrativitet således er inddæmmede får vi en kort historisk introduktion til

Michael May er psykolog, Ph.d., og kultursociolog, exam.art., samt praktiserende psykoanalytiker. Michael May er for tiden ansat som forskningsadjunkt ved Enheden for Didaktik og Uddannelsesforskning ved Institut for Teknologi og Samfund, Danmarks Tekniske Universitet.

narrativitet og narratologi (fortælle teori) ved Jørgen Holmgaard. Her gives vi en udmærket kort skitse af centrale ideer fra Aristoteles' poetik til gennembruddet for narratologien med den russiske formalisme og den franske strukturalisme. Claus Bratt Østergaards efterfølgende artikel om fortællingers objekt (»fabel«) og forløb (»plot«) supplerer på udmærket vis denne oversigt op til den såkaldte dekonstruktivisme. Som læser af temanummeret savner man imidlertid en tilsvarende introduktion til udforskningen af det narrative i den semiotiske tradition, der på dette punkt udviklede sig fra Greimas' skitser af en narrativ grammatik over mod mere semantiske strukturer. Det er i denne sammenhæng en vigtig pointe Jørgen Holmgaard anfører som konklusion på sin artikel. Der er en tendens til, at det – uden for de litterære fagområder – er de mere almene filosofisk-psykologiske betragtninger omkring narrativitet der »byder sig til«, men »hvis man tillægger narrativiteten afgørende betydning, kunne en nærmere indsigt i dens indretning og virkemåde med fordel prioriteres ...« (p. 25). Holmgaard efterlyser en større interesse for de mere analytiske tilgange til det narrative, og selv om han sikkert ikke tænker på den semiotiske tradition her, så har netop semiotikken detaljeret udforsket »narrativitetens indretning og virkemåde« i sammenhæng med analyser af udsigelsen, analyser af diskursers indretning og virkemåde og analyser af sprogets og tænkningens forestillingsskematisk grundlag (jvf. den kognitive semantik). Denne forskning har herhjemme især har været igangsæt og formidlet af Per Aage Brandt og Center for Semiotisk Forskning i Aarhus.

Bortset fra to henvisninger til dansk semiotik, der ikke bruges til noget i sammenhængen (p. 21-22, p. 87), har temanummeret dog en lille artikel af Ole Davidsen, hvis arbejde har været knyttet til Greimas' strukturelle semantik. Ole Davidsen indfører i sin artikel om »Evangeliefortællingen« en skelnen mellem fortællinger, der metaforisk kan forbinde sig med læserens eget liv, og »metonymiske fortællinger«, der direkte hævder at deltage i den virkelighed, som læseren også indgår i. For at analysere hvordan evangelierne afstedkommer dette, må han naturligvis skelne mellem den historiske Jesus og det han lidt uskønt kalder »den narrative Jesus«, altså »Jesus« som aktant konstrueret inden for fortællingens narrative forløb. Ole Davidsen bruger efter min mening en del unødigt plads på at overbevise læseren om, at vi bliver nødt til at kunne skelne mellem historiske personer og fortalte personer og slutter til gengæld sin artikel lidt brat, lige efter at det begynder at blive spændende. Tilsvarende virker det lidt misvisende at den såkaldte »narrative teologi« ser det som sin helt egen fortjeneste at have påpeget, at evangelierne er *fortællinger* (»først den narrative teologi ... har kunnet formulere denne indsigt som en positiv hermeneutisk indsigt«, p. 68). Man kommer til at læse Ole Davidsens disputats fra 1993 (»The Narrative Jesus«), hvis man vil vide om den greimasianske læsning når frem til nogen erkendelse om evangelierne og vores forhold til dem, eller semiotikken her blot beg-

rænses sig til et *metasprog*, der iklæder en viden vi allerede har, en ny sprogdragt.

Filosoffen Peter Kemp, der bl.a. er kendt som oversætter og formidler af Paul Ricœurs værk herhjemme, har bidraget med en lille tankevækkende artikel om tre former for fortælling og deres forhold til det etiske: *urfortællingen*, *livshistorien* og *grundfortællingen*. Jeg har svært ved at forstå, hvorfor Kemp undertiden omtaler disse former som narrative »niveauer«, som om der var tale om en analyse af niveauer i udsigelsen, når han nu ellers beskriver forskellige typer af fortællinger. De tre former for fortællinger har, ifølge Kemp, direkte betydning for etikken i psykoterapi og psykoanalyse, idet livshistorien udfoldes i løbet af et terapeutisk eller analytisk forløb. Spørgsmålet for Kemp er, hvorvidt den rummer en etik. Det gør hverken den livshistoriske rekonstruktion eller terapeutens »arkæologiske« tolkning af den i en urfortælling (Ødipusmyten nævnes som eksempel på en »urfortælling«). Ifølge Kemp er det kun »grundfortællingen«, der tolker livshistorien fremadrettet i forhold til de muligheder den rummer, der kan siges at indeholde en etik. Grundfortællingen tolker livshistorien »som en opgave, der aldrig kan afsluttes« (p. 81). Dette leder tanker hen på begrebet *begær* i Jacques Lacans psykoanalyse, og den etik der her netop baserer sig på »ikke at vige fra sit begær«. Kemp henviser da også til at »arbejdet med urfortællinger [må] hente sin mening fra grundfortællinger, der orienterer terapien«, og henviser her netop videre til Lacans bestemmelse af *psykoanalysens etik* i hans seminar med samme navn.

Med Jesper Döppings artikel placeres spørgsmålet om narrativitet i en moderne socialpsykologisk kontekst, hvor fortællinger knyttes til sociale aktører og deres perspektiviske forhold til objekter og begivenheder, der fortolkes forskelligt. Et vigtigt begreb bliver her den *forhandling* der finder sted omkring de sociale og sproglige konstruktioner. Artiklen giver to cases som skal illustrere forskellige pointer omkring denne forhandling om og konstruktion af fortællinger om virkeligheden. En vigtig pointe, som Jesper Döpping ser som semiotisk, er indførelsen af begrebet om »aktanter«, der både kan være »humane« og »non-humane«. Der forekommer her en for mig at se afgørende uklarhed i artiklen (jvf. den samtidige henvisning til Greimas og Bruno Latour, p. 105), som drejer sig om, hvorvidt »humane aktanter« i denne tekst simpelt hen refererer til *sociale aktører*, der jo netop ikke må forveksles med (diskursive) *aktanter* i semiotisk forstand, idet »aktanter« i semiotikken henviser til instanser i udsigelsen. Det virker også som et forstyrrende element, at artiklen ikke er gennemarbejdet så sprogbrugen ligger fast. F.eks. kaldes »diskurser« undertiden for »discurser« (p. 89), »aktanter« for »actanter«, og »narrationer« (eller blot »fortællinger«) for »narrativer« (p. 110). Döppings artikel bevæger sig i et nyt og spændende område mellem semiotik og social konstruktivisme, så der er måske ikke noget at sige til at begreber og terminologi ikke er helt afklaret.

Den grimme term »narrativ« (hvad er der egentlig i vejen med det danske ord »fortælling« eller »beretning«, som Ole Almstrup foreslår?) genoptages af Peter Elsass, der knytter de livshistoriske fortællinger sammen med psykoterapi, der via »grundmetaforer« er i stand til at omforme inkonsistente og modsætningsfyldte »selv-narrativer« (p. 119). Psykoanalysen opfattes her som en form for psykoterapi, der drejer sig om at rette op på livshistorier, der »er kørt af sporet« (p. 119) og den hævdes at være »en måde at reparere historien på« og dermed at »skabe et mere helt plot« (p. 120). Dette er afgjort en af de selvforståelser som psykoanalysen kan have, men det er ikke den eneste, som Peter Kempes diskussion af grundfortællingen og psykoanalysens etik eksemplificerer. I et bredere perspektiv er Peter Elsass optaget af de »grundmetaforer«, som parterne i en terapeutisk proces benytter for at beskrive forløbet og han analogiserer mødet mellem klientens »folkepsykologiske« forståelse og forventninger til terapien på den ene side og terapeutens sprog og forventninger på den anden side med mødet mellem forskellige kulturer. Modstriden mellem de to perspektiver illustreres både af et af Jesper Döppings eksempler og af Ole Almstrups eksempler, f.eks. i diskussion af konstruktionen af en klients uvilje til at følge en opfordring som et udtryk for »modstand« (p. 131).

Temanummeret afsluttes med tre artikler på engelsk forfattet af henholdsvis Jerome Bruner, Donald Spence og Roy Schafer. Temanummeret indeholder allerede en kritik af Roy Schafers forsøg på at erstatte metapsykologien i psykoanalysen med et »handlesprog«, idet Knud Hjulmand (p. 235-48) har anmeldt et dansk udvalg af hans værker, »Handlesprog og fortælling« (1996), foretaget af Ole Almstrup. Jeg vil derfor nøjes med her at kommentere de to første artikler.

Psykologen Jerome Bruner udgav for nogle år siden en interessant bog om forholdet mellem fiktive og virkelige personer, »Actual Minds, Possible Worlds« (1986). I artiklen »A narrative model of self construction« mærker man på den lidt snakkende stil, at der er tale om et foredrag. Foredraget kredser omkring et forestilling om »selvet«, som aldrig selv problematiseres. Ganske vist hævdes det at »selvet« i nogen grad er et biprodukt af aktiviteter rettet mod andre (p. 154), at »selvet« er et produkt af transaktioner og diskurs, hvis stabilitet endog kan problematiseres når man ser på længere tidsforløb (p. 155). Bruner går så langt som til at spørge om det vi genkender som »selvet« i os selv og i andre, måske slet og ret svarer til noget, der kan omsættes til en kohærent fortælling (p. 161), men han tager aldrig skridtet fuldt ud og spørger om »selvet« dermed er en gyldig teoretisk kategori uden for folkepsykologien. Det kunne måske være en fordel for eksempel at kunne skelne mellem sociale aktører og aktanter i fortællinger, men »selvet« synes at brede sig uklart ud over det hele. Freud nævnes i forbifarten i tilknytning til spørgsmålet, »hvor mange selv'er er der egentlig« (p. 162), men dette fører heller ikke til nogen analyse af, hvorfor Freud og psykoanalysen må gøre brug af 3.

personale instanser («Det«, »drifter«, »Overjeget«, »Jeget« etc.) ved siden af den tale, der er i 1. person («jeg») eller 2. person («du»). Den bedste observation i artiklen forekommer mig at være ideen om at de fleste mennesker aldrig kommer til at redegøre for deres liv i nogen omfattende autobiografisk form, men nøjes med stumper og stykker af uafsluttede fortællinger, lokalt sammenflickede sammenhænge («local patches»), der oftest er konstrueret til lejligheden selv om de måske i den sociale aktørs »metakognitive« forsøg på at skabe mening og sammenhæng sættes ind i mere omfattende fortællinger (p. 164). Men bag denne vilje til mening og sammenhæng ved de fleste godt, at livet leves mere tilfældigt, episodisk og ziz-zag agtigt. En anden vigtig observation i artiklen er, at motivationen til de »metakognitive« forsøg på at konstruere mere omfattende fortællinger om »os selv«, mere udvidede versioner af »selvet«, kommer fra de »vanskeligheder« vi møder.

I Donald Spences artikel »Theories of the Mind: Science or Literature?« savner man et begreb om diskurs. Donald Spence betoner lighederne mellem »teorier« og narrative »fiktioner« ved at fremhæve teoriens metaforiske grundlag, deres generelle kulturelle binding til »tidsånden« og til teoretikerens »personlige historie«. Videnskabelige biografier kan være en overordentlig interessant genre, når den vel at mærke ikke søger at reducere det videnskabelig til det personlige, men snarere søger at identificere centrale problematikker, der danner en art fælles kerne for en teori og for en livslang søgen efter at formulere denne problematik på forskellige måder. Donald Spence er dog snarere ude i en form for dekonstruktion, som i artiklen går ud over Margaret Mahlers teori om barnets individuation og Sigmund Freuds arkæologiske analogier. Spence fremhæver en række – i sig selv ganske plausible – forhold, der viser hvordan disse teorier benytter sig af mytiske forestillinger, metaforiske projektioner mellem forskellige domæner og retoriske effekter. Problemet er ikke at dette er tilfældet, men at Spence – i fraværet af et egentlig begreb om diskurs, hvormed han kunne skelne mellem videnskabelig diskurs og andre diskurser, ikke kan stille andet op end at hævde at »teorier« ser ud til at ligne »fiktioner« på en række punkter.

Det er vigtigt for Spence at humanvidenskaberne og mere specifikt teorier om det psykiske eller sindet (the mind) er særligt udsatte for denne »fiktionelle« indflydelse og metaforisk »take-over«, som han kalder det (p. 175), fordi deres genstand er uhåndgribelig og usynlig. Dette mener jeg er en ukorrekt opfattelse af videnskaberne, der igen henviser til en naiv realisme, jævnfør problemet med at »tilpasse« metafor og referent, når »vi ikke har nogen direkte adgang til de facts det drejer sig om« (p. 186). Indirekte giver det også et forvansket billede af naturvidenskaberne, som er meget traditionelt og i modsætning til nyere social konstruktivisme, at teorier om sindet fremhæves som særligt udsatte for metaforer fordi deres genstand ikke er håndgribelig og synlig; det elektromagnetiske felt er f.eks. heller ikke særligt håndgribeligt eller synligt.

Bliver vi ved mit eksempel med konstruktionen af et begreb om elektromagnetiske felter er det kendt, at James Clark Maxwell bl.a. lod sig lede af mekaniske analogier i forsøget på at danne et begreb om bølger. En yderligere vanskelighed ved dekonstruktioner, som dem Spence lægger op til, vil netop være, at der ikke skelnes mellem metaforer og elaborerede og begrundede analogier. Det er således ikke nok at konstatere at videnskabelige teorier om sindet må benytte metaforiske konstruktioner, der genfindes i litteraturen og i folkepsykologien. Det kunne jo være at der bag de forskellige manifestationer af metaforen og myten (f.eks. drifterne som en »endopsykisk myte«) ligger en fælles skematisering, en fælles struktur, der kunne begrunde en mere udarbejdet analogi. Skematisering er ikke i sig selv en falsifikation, som Roy Schafer siger (p. 194) om narrative strukturer i psykoanalysen.